

1 Nediške doline: zgodbe odhajanja an vračanja

Identiteta an geografija Nediških dolin, na meji med Italijo an Slovenijo, med Kobaridom, dolino Soče an Čedadom so v zadnjih stuo liet dobile nuov obraz.

Vasi so se spraznile, host je požgarla njive an senožeti an glas domačega slovienskega jezika, ki ima tle njega koranine, so počaso utišal. An z njim je ratu tih tudi glas živih prič, ki imajo v spominu kraje, navade, diela an vse, kar je ankrat dajalo ritem vsakdanjemu življenju.

Donas želmo varniti glas telim privatnim, intimnim spominam an takuo rekonstruirati stare cajte, povlieči na dan sleduove an koranine, ki so šele močni.

Pofarbamo spomine an damo muoč koraninam za napisat nove zgodbe.

Takuo ko drugod an dolina Nediže, odkoder se odperjajo še doline Aborne, Kozce an Arbeča, je videla, kuo so se premikali ljudje, kuo je puno od njih odhajalo an kajšan se je tud varnu. Če po parvi svetovni vojski je tu živielo 17 taužent ljudi, donas jih je ostalo malo vič ku 6 taužent an narvenč part od njih živi v dolini, v Špietru an Sv. Lienartu. Samuo 100 liet je bilo zadost za pravo revolucijo v ambientu an življenju ljudi: vse se je spremenilo, odparle so se nove poti v komunikacijah an vsak se je lahko buj hitro premiku an potencialno je imeu odparte vse poti za iti drugam. Pa vseglah kajšan je teu ostati, se varniti an živieti tu, v krajih na parvi pogled marginalnih, v resnici pa v centru današnjih političnih dinamik, ki želijo nazaj ustvariti pravo povezavo med človekam an okoljem, ambientam, kjer živi an kjer človek se muora nazaj navast, kuo ga varvati an skarbieti zanj.

Naš namien je oživieti zgodbe, stare pripovedi, ki nam parkličejo pred oči hiše, donašnji dan zapuščene, senožeta pune jabuk, hrušk an čiešp, polastane poti pune ljudi, kjer se čuje smieh, se videjo ljudje plesat, governat žvino, kjer se vonja puot težkega kumetuškega diela, an se čujejo tudi kregi ... Podzidane njive an senike so runal za de bo njih dielo an življenje buj lahnuo. Donas se šele vprašamo: zaki tarkaj fadije? Zaki so se takuo trudili an s tako ljubeznijo v takuo težkih krajih? Kaj ni bilo buj lahko iti živieti v dolino? Vse tuole je kiek čudežnega, včasih je težkuo racionalno zastopiti. So pa empatija, ljubezen za svojo vas an "svojo" zemljo, čut/objem družine an skupnosti, ki nam morejo dat zastopit, zaki vse tuole ... al pa se je sviet takuo glaboko spremenil, de donašnji dan se na more zastopiti, zaki so takuo težkuo živieli.

Obračamo se an gledamo nazaj za ušafat odgovor na vprašanja današnjega cajta. Zatu ker donas moremo an tudi čemo živieti v krajih, kjer je še naprirej težkuo živieti? Deleč od dinamičnega življenja v miestu, deleč od parložnosti an možnih srečanj ... v tisti, ki bi jo lahko romantično klicali tihota, samota ali zapuščenost, kar pa je pogosto samuo sled ne takuo deleč preteklih cajtov an nas vabi naj si zamislimo nove možnosti, nov jutri.

V glasu an besiedah tistih pripovedi moremo ušafat navdih, ispiracjon. An more bit se navademo misliti na nove maniere za živiati v telih krajih, se navademo nazaj živiati kupe, povezani med sabo v skupnosti, povezani s telim ambientam, kar more ratati ne samuo individualna izbiera pač pa skupna perspektiva. V zgodbah ljudi, ki so bili parsiljeni zapustiti duom an družino za iti v nepoznane kraje težkuo dielati an se maltrati, videmo, de so naše težave buj majhane an smo začeli misliti, de ostati an živiati tle je kiek dragocenega an ne izbiera, ki se nam store marsikajšni reči se odpoviedati.

Takuo počasi smo začeli menjati tudi perspektivo skozi katero gledamo na pripovedi, ki smo jih vič an vičkrat poslušali, na zgodovino, ki smo jo brali v bukvah ali se jo učili v šuoli.

Poslušali smo sudate, minatorje, dieluce an pogosto je biu glas moža, ki je pustu hišo, ker je muoru rediti veliko družino. Riedko kada smo čuli besiedo žen, ki so ostale na hiši an so muorle same dielati v hiši, v gruntu, redit an učit otroke, riedko kada v tistih cajtih se je kajšan vprašu, če je tala bila njih želja. Še same žene, more bit, se niso telega vprašale. Trieba je bilo governati žvino, posieči travo an senuo znositi, kompier vekopati, kuhati an čediti, zrediti otroke. Tud če tele mlade žene niso viedele, kuo so se znajti an kuo se same pomagati. An pru tuole je bilo tipično za slovanski matriarkat, ki je ku puno drugih elementov pognal koranine v telih dolinah. Takuo se je zbudila naša radoviednost an smo začel spraševati naše mame, none, tete, sosiede an takuo smo se zaviedli, de so žene dajale muoč našim koreninam ne samuo v hišnem, družinskem živiljenju, a tudi v tem, de so spledle nieko mriežo, povezavo v skupnosti takuo, de so se med sabo pomagali, popdperjali v težavah, kupe živieli probleme an sanje. Uon iz tele mrieže želimo potegniti misli an vrednote, skarb za bližnje an toplino.

Če v zgodovini človeka je dugo cajta žena ostala doma an varvala hišo an ognjišče, stuo liet nazaj je paršlo do revolucije an se je začela ženska emigracija, emancipacija žen, ki so se borile za njih pravice, med njimi tudi za pravico do diela an še priet pravico si zbrati svojo pot, biti svoje sreče kovač, kar se nam današnji dan zdi normalno.

V pripovedih žen, mladih čeč ali skor čičic, ki so donas none an so po drugi svetovni vojki šle od duoma za ušafat svojo srečo, dielo an pruzapru za začeti živiati, se čuje pogosto bedieda "dikle". Tele so bile mlade žene, le tiste starosti, ki so se puno krat poznale med sabo, so bile le iz tistih vasi ali dolin an so imiele skupno usodo: zapustit domačo hišo za iti služiti v družino, ki jo niso poznale, v miesta, ki jih niso nikdar priet viedele, v nepoznane hiše. Dezorientirane, zmedene, brez poznati diela an navad, ki so si jih od njih čakale gaspodinje so, šele malomanj čičice, ratale žene.

Parvikrat so stopile na vlak, so se navadle vozit avto, nucat pralni stroj, so se navadle italijanski jezik an milanski dialekt, so brale Grand hotel, hodile v kino, v miestih so gledale vitrine, kjer so prodajali stvari, ki jih niso nikdar priet viedele. Rodile so se jim sanje an želje an potle so se vračale na njih buogo pastiejco v kakem ozkem an tamnenem koridorju, marzlim jedilam an kreganju njih gaspodarjev za vsako majhano rieč. Dikle so bile "serve" v cajtu, ko nieso imiele obedne pravice an so muorle vse požgriet, zak so imiele potriebo dielat. Ni bilo druge poti, samuo tista, de so se oženile an imiele njih hišo an družino. Zatuo zlo pogosto so se

vračale v rojstno vas, ki je bila vič al manj glih taka kot so jo pustile, bile pa so na svojim duomu med svojimi ljudmi. An se zastopi, kak pomien ima vse tuole še posebno, kadar jih je trieba zapustiti.

Marija Miorelli in Dora Ciccone sta poskrbeli za urejanje besedila.

Iole Namor je besedila prevedla v narečje, Aljaž Škrlep pa je poskrbel za snemanje in montaža epizod, ki jim lahko prisluhnete tukaj: iskbenecija.eu/dikle-zgodovina-spominov/.

Besedila, ki so jih za nas prebrala Katja Canalaz, Cecilia Blasutig, Stefania Rucli in Sara Simonicig, so nastala v sklopu raziskave, ki jo je za svojo diplomsko nalogo, posvečno diklam, opravila Marija Miorelli.

DIKLE Zgodovina spominov | Dalla memoria alla storia je projekt Inštituta za slovensko kulturo, pri katerem so sodelovali: Večstopenjska Šola Pavel Petričič, Center za kulturne raziskave, Zavod za slovensko izobraževanje, Kulturno Društvo Ivan Trinko, Študijski center Nediža, Robida, Slovenci po Svetu, Kobilja glava in Občina Sovodnje.

Projekt je nastal s podporo Urada Vlade republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu in Avtonomne dežele Furlanije Julijske krajine (3. odst. 22. člena DZ 26/2007).